

O działalności złotników żydowskich w dawnym województwie ruskim w okresie nowożytnym

modus

prace z historii sztuki
art history journal
xxi, 2021

For English – see p. 109

MAKSYMILIAN
PUZIO

Złotnictwo od pradziejów było jedną z podstawowych dziedzin działalności twórczej człowieka, a wyroby złotnicze spełniały zarówno funkcję użytkową, jak i dekoracyjną. Według Władysława Łozińskiego „Złotnictwo [...] samym faktem istnienia i rozwoju swego świadczy o cywilizacji społeczeństwa, a w historii jego smaku niezawodnie znaczną odgrywa rolę”¹. Rzemiosło to zajmuje się „wytwarzaniem przedmiotów nie tylko ze złota, ale platyny, srebra, szlachetnych kamieni i innych drogich materiałów”². Złotnictwo charakteryzuje się zatem bardzo szerokim zakresem wykorzystywanych materiałów i wytwarzanych wyrobów, a zdaniem wspomnianego badacza „było może najbardziej rozwiniętą gałęzią przemysłu artystycznego”³ w Rzeczypospolitej, a „w Krakowie, we Lwowie, Lublinie wychodziły z warsztatów złotniczych roboty, które stopniem technicznej doskonałości i artystycznym poczuciem formy dobiegały tej granicy, u której rzemiosło spływa się ze sztuką”⁴. Taka ocena skłania do prowadzenia dalszych badań nad różnymi aspektami działalności dawnych złotników. Z jednej strony należy przyjrzeć się funkcjonowaniu rzemieślników zrzeszonych w ramach organizacji cechowej, z drugiej zaś na uwagę zasługuje prężny rozwój złotnictwa wśród przedstawicieli wykluczonej z cechu ludności żydowskiej. Celem niniejszego artykułu jest przeanalizowanie dotychczasowych publikacji i scharakteryzowanie twórczości żydowskich rzemieślników, a także stworzenie listy rozpoznanych dotychczas twórców wyznania mojżeszowego działających w okresie nowożytnym na terenie dawnego województwa ruskiego.

Badania nad złotnictwem nowożytnym w Rzeczypospolitej

Badania nad działalnością złotniczą na ziemiach polskich prowadzone były już od XIX wieku przez historyków, kolekcjonerów i znawców tej dziedziny rzemiosła.

1 W. Łoziński, *Złotnictwo lwowskie w dawnych wiekach: 1384–1640*, Lwów 1889, s. 2–3.

2 *Słownik terminologiczny sztuk pięknych*, red. S. Kozakiewicz, Warszawa 1969, s. 385.

3 W. Łoziński, *Złotnictwo lwowskie w dawnych wiekach*, s. 2.

4 *Ibidem*.

Jako pierwszy zabytkowe wyroby złotnicze omawiał na kartach swoich prac Ambroży Grabowski⁵, jednak dzieło o statusie pomnikowego opublikowali Aleksander Przedziecki i Edward Rastawiecki. W książce *Wzory sztuki średniowiecznej i z epoki odrodzenia po koniec wieku XVII w dawnej Polsce*⁶ przedstawili krótkie opisy najważniejszych zabytków rzemieślniczych z ziem polskich. Istotną część tej publikacji stanowią bardzo dokładne ilustracje omawianych dzieł. Na przełomie XIX i XX wieku dawne złotnictwo badali również Marian Sokołowski⁷ oraz Julian Kołaczkowski⁸. Jednak najwięcej w zakresie opracowania tematu złotnictwa polskiego (szczególnie krakowskiego) dokonał Leonard Lepszy – inżynier górniczy i historyk sztuki złotniczej, autor publikacji: *Emalija malarska w Polsce*⁹, *Pacyfikał sandomierski oraz złotnicy krakowscy drugiej połowy XV stulecia z 4 cynkotypami*¹⁰, *Z dziejów złotnictwa elbląskiego*¹¹, a przede wszystkim *Złotnictwo krakowskie*¹², *Cech złotniczy w Krakowie, jego organizacja i dzieje*¹³ oraz wieńczącej jego badania książki *Przemysł złotniczy w Polsce*¹⁴. Ostatnia z przywołanych prac stanowi najważniejsze przedwojenne opracowanie tematu. Na jej kartach badacz przedstawił głównie zagadnienia ustawodawstwa polskiego i krajów sąsiednich, uwzględniając ustawy probiercze, przepisy podatkowe i dotyczące sposobów cechowania, a także zamieścił zestawienia znaków złotniczych najważniejszych ośrodków rzemieślniczych w Polsce, w tym lwowskiego, oraz listy działających w nich znanych z imienia złotników¹⁵.

Badania nad złotnictwem polskim kontynuowali powojenni historycy sztuki, między innymi Michał Gradowski¹⁶ oraz Jan Samek¹⁷. Pierwszy z nich interesował się przede wszystkim technikami złotniczymi, natomiast drugi podjął się opracowania monografii poświęconej polskiemu złotnictwu, w której omówił jego dzieje w kolejnych okresach historycznych, uwzględniając poszczególne ośrodki złotnicze i ich najważniejsze wyroby. Publikacja ta jest najistotniejszym zestawieniem tego typu informacji i punktem wyjścia dla bardziej szczegółowych badań, które

5 Zob. m.in. A. Grabowski, *Historyczny opis miasta Krakowa i jego Okolic*, Kraków 1822.

6 A. Przedziecki, E. Rastawiecki, *Wzory sztuki średniowiecznej i z epoki odrodzenia po koniec wieku XVII w dawnej Polsce*, Warszawa 1855–1858.

7 Spośród licznych publikacji tego autora zob. szczeg. artykuły: M. Sokołowski, *Erazm Kamryn, złotnik poznański i wzory przemysłu artystycznego u nas w XV i XVI wieku*, „Sprawozdania”, 5, 1896, s. 129–136; idem, *Monstrancya w zbiorach hr. Działyńskiej w Gołuchowie*, „Sprawozdania”, 6, 1900, szp. XXVI. Cały spis publikacji M. Sokołowskiego w: M. Kunińska, *Historia sztuki Mariana Sokołowskiego*, Kraków 2014, s. 293–303.

8 J. Kołaczkowski, *Wiadomości tyczące się przemysłu i sztuki w dawnej Polsce*, Kraków 1888.

9 L. Lepszy, *Emalija malarska w Polsce. Ustęp z jej dziejów objaśniony dziesięcioma ilustracjami*, „Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne”, 2, 1890, nr 1, szp. 23–25.

10 Idem, *Pacyfikał sandomierski oraz złotnicy krakowscy drugiej połowy XV stulecia z 4 cynkotypami*, Kraków 1892.

11 Idem, *Z dziejów złotnictwa elbląskiego*, Kraków 1894.

12 Idem, *Złotnictwo krakowskie*, Kraków 1887.

13 Idem, *Cech złotniczy w Krakowie, jego organizacja i dzieje*, Kraków 1898.

14 Idem, *Przemysł złotniczy w Polsce*, Kraków 1933.

15 Listę złotników lwowskich zob. w: ibidem, s. 232–246.

16 Zob. m.in.: M. Gradowski, *Znaki złotnicze na wyrobach warszawskich z XIX wieku*, „Biuletyn Historii Sztuki”, 31, 1969, nr 2, s. 181–188; idem, *Technika i technologia w dawnym złotnictwie*, Warszawa 1975 (dalsze wydania jako: *Dawne złotnictwo. Technika i terminologia*, wyd. 2, Warszawa 1980; wyd. 3, Warszawa 1984). Całość bibliografii Michała Gradowskiego w: J. Kriegseisen, *Bibliografia prac Michała Gradowskiego*, w: *Całe srebro Rzeczypospolitej Panu Michałowi Gradowskiemu ofiarowane*, red. idem, Warszawa 2012, s. 19–32.

17 J. Samek, *Polskie złotnictwo*, Wrocław 1988; idem, *Dzieje złotnictwa w Polsce*, Warszawa 1993.

współcześnie mają charakter specjalistyczny, a ich zakres jest najczęściej zawężony do konkretnych kolekcji, ośrodków warsztatowych czy pojedynczych dzieł. Do grona badaczy zajmujących się tematyką polskiego złotnictwa okresu nowożytnego należą Dariusz Nowacki¹⁸, Magdalena Piwocka¹⁹, Jacek Kriegseisen²⁰ oraz Birutė Rūta Vitkauskienė²¹.

Z perspektywy zagadnień omawianych w niniejszym artykule kluczowe są publikacje Władysława Łozińskiego: *Złotnictwo lwowskie w dawnych wiekach: 1384–1640*²², *Ormiański epilog lwowskiej sztuki złotniczej*²³ oraz *Złotnictwo lwowskie*²⁴. Wspomniany badacz był również autorem *Katalogu wystawy zabytków starożytnych we Lwowie w r. 1894*²⁵, który zawiera cenne informacje o niektórych dziełach złotniczych z lokalnych warsztatów. Łoziński na początku XX wieku przeprowadził szeroko zakrojoną kwerendę archiwalną i na podstawie analizy zebranych materiałów przedstawił zarys dziejów złotnictwa. Wskazał szereg zjawisk charakterystycznych dla rozwoju tej dziedziny rzemiosła, a także zwrócił uwagę na różnorodność narodowo-etniczną rzemieślników lwowskich i rolę mieszczan jako fundatorów i kupców towarów luksusowych. Przedstawił również listę 184 lokalnych złotników działających w średniowieczu i okresie nowożytnym. Również Leonard Lepszy poświęcił fragment swojego opracowania znaków złotniczych złotnictwu lwowskiemu²⁶. Opisując spacer po skarbcu katedralnym, autor wskazał na znak probierczy wytłoczony na stopie złożonej, srebrnej puszeki na komunikanty ufundowanej przez Jana i Annę Szumerów w roku 1694. Cecha ta wyobraża kartusz, na którym widoczny jest stojący na dwóch łapach lew. Leonard Lepszy, jak sam podkreślił, przedstawił zwierzę z rozcapierzonymi pazurami, a więc inaczej niż Władysław Łoziński, który w łapie lwa dostrzegł trzymaną przez drapieżnika gwiazdę²⁷. Lepszy uznał za błędną tę interpretację opierającą się na nieuzasadnionym jego zdaniem skojarzeniu cechy z herbem miasta Lwowa, do którego papież Sykstus V 14 września 1586 roku dodał gwiazdę²⁸. Badacz przedstawił również krótko statut cechu złotniczego, odsyłając jednak czytelników do szerszego omówienia tego dokumentu w publikacji Władysława Łozińskiego²⁹.

18 Zob. m.in. D. Nowacki, *Jubilerzy i jubilerstwo w epoce Wazów*, w: *Rządzić i ośniewać. Klejnoty i jubilerstwo w Polsce w XVI i XVII wieku. Eseje*, red. D. Nowacki, M. Piwocka, D. Szewczyk-Prokurat, Warszawa 2019, s. 115–241.

19 Zob. m.in.: M. Piwocka, *Ze studiów nad klejnotami królowej Bony. O niektórych precjozach w późniejszym inwentarzu mobilii Królowej*, w: *Dawna i nowsza biżuteria w Polsce*, red. K. Kluczwajd, Toruń 2008, s. 89–97; eadem, *O klejnotach Jagiellonów – a raczej o tym, co z nich zostało w rzeczywistości, w archiwaliach i w ikonografii*, „Chronicon Palatii Magnorum Ducum Lithuaniae”, 3, 2012–2013, 2015, s. 190–209.

20 Zob. m.in.: J. Kriegseisen, *Złotnictwo słupskie od początku XVI wieku do 1945 roku*, Słupsk 2015; idem, *O gdańskich złotnikach w latach 1700–1816*, w: „...łyżek srebrnych dwa tuziny”. *Srebra domowe w Gdańsku 1700–1816. Katalog wystawy w Domu Uphagena*, Gdańsk 2007, s. 15–28.

21 B. Vitkauskienė, *Złotnictwo wileńskie: ludzie i dzieła XV–XVIII wiek*, Warszawa 2006.

22 W. Łoziński, *Złotnictwo lwowskie w dawnych wiekach*.

23 Idem, *Ormiański epilog lwowskiej sztuki złotniczej*, Kraków 1901.

24 Idem, *Złotnictwo lwowskie*, Lwów 1911–1912.

25 Idem, *Katalog wystawy zabytków starożytnych we Lwowie w r. 1894*, Lwów 1894.

26 L. Lepszy, *Przemysł złotniczy w Polsce*, s. 223.

27 W. Łoziński, *Złotnictwo lwowskie*, s. 42.

28 L. Lepszy, *Przemysł złotniczy w Polsce*, s. 223. Wygląd herbu po jego udostojnieniu przez papieża Sykstusa V i całą historię przemian tego znaku herbowego opisał Kazimierz Sochaniewicz (*Herb miasta Lwowa*, Lwów 1933).

29 L. Lepszy, *Przemysł złotniczy w Polsce*, s. 223.

Dzieje złotnictwa lwowskiego

Przywołane wyżej publikacje Władysława Łozińskiego, Leonarda Lepszego i Jana Samka umożliwiają prześledzenie dziejów złotnictwa lwowskiego i wskazanie najważniejszych kierunków jego rozwoju, uchwytne w źródłach co najmniej od XIV wieku³⁰. W średniowieczu i okresie nowożytnym działalności złotników w tym miejscu sprzyjało kilka kluczowych czynników³¹. Jednym z najważniejszych było położenie miasta. Usytuowany we wschodniej części kraju Lwów stanowił ważny ośrodek, przez który wiodły liczne szlaki handlowe łączące Rzeczpospolitą oraz kraje Europy Zachodniej z Turcją czy Rusią. Dzięki jarmarkom odbywającym się w mieście dochodziło do wymiany handlowej, w ramach której rzemieślnicy mieli dostęp do dóbr luksusowych sprowadzanych z krajów Bliskiego i Dalekiego Wschodu, w tym do wykorzystywanych przez złotników kamieni szlachetnych. Dostępność tych towarów rozbudzała zainteresowanie mieszczan kosztownymi i pięknymi przedmiotami – bogatymi strojami, wysadzaną klejnotami bronią i innymi kunsztownie zdobionymi sprzętami. Znaczenie miała również lokalna religijność, której przejawem były liczne fundacje sprzętów liturgicznych dla lwowskich świątyń dokonywane przez bogatych mieszkańców miasta. Rozwojowi złotnictwa sprzyjało także zróżnicowanie miejskiej społeczności, którą obok polskich katolików tworzyli Żydzi, Rusini, Ormianie oraz Niemcy. Przedstawiciele każdej z tych grup we własnym zakresie i środowisku rozwijali różnego rodzaju działalność handlową i artystyczną. Lwowscy złotnicy cieszyli się przez wieki renomą, a ich wyroby zainteresowaniem szlachty z całej Rzeczpospolitej, a nawet z Moskwy. Na przełomie średniowiecza i nowożytności dzieła złotnicze lwowskich rzemieślników nie ustępowały jakością wytworom warsztatów krakowskich czy gdańskich. W swojej twórczości złotnicy posługiwali się różnorodnymi technikami, takimi jak kameryzowanie, emaliowanie, obróbka kamieni szlachetnych, inkrustacja srebrem i złotem czy filigran. Wytwarzano również majolikę, a także trybowano i cyzelowano. Wyroby pochodzące z warsztatów złotników lwowskich – sprzęty kościelne, naczynia użytkowe i dekoracyjne, broń, w tym wysadzone drogimi kamieniami szable i buławy, a także biżuteria i przedmioty luksusowe, jak paradne końskie rzędy, łańcuchy, pasy, sprzączki, korony czy diademy – dowodzą znaczenia i wysokiego poziomu rozwoju omawianego rzemiosła we Lwowie.

XV wiek zapisał się w dziejach działalności lwowskich złotników jako okres świetności i znaczenia w Rzeczpospolitej i całej Europie³². Szczególną rolę w rozwoju omawianego rzemiosła w mieście odgrywali Ormianie, specjalizujący się w twórczości wykorzystującej kruszce i kamienie szlachetne importowane ze Wschodu. Rzemieślnicy ormiańscy używali tych drogich materiałów do dekorowania broni i zbrój, nadając w ten sposób militariom orientalny charakter. Według badaczy to właśnie ta społeczność zdominowała lwowskie rzemiosło złotnicze w drugiej połowie XVII wieku, co przez Łozińskiego zostało nazwane „ormiańskim epilogiem lwowskiego złotnictwa” i poprzedziło ostateczny upadek znaczenia miejskich warsztatów³³. Według Leonarda Lepszego to dzięki złotnikom lwowskim ukształtował się jeden z symboli potęgi Rzeczpospolitej – typ uskrzydłonego husarza polskiego,

30 Jerzy Kołaczkowski (*Wiadomości dotyczące się przemysłu i sztuki*, s. 702) odnotował, że już w czasach Kazimierza Wielkiego złotnicy utrzymywali swoją własną basztę do obrony miasta.

31 Z. Gloger, *Złotnictwo*, w: *Encyklopedia staropolska*, t. 4, Warszawa 1900, s. 505.

32 L. Lepszy, *Przemysł złotniczy w Polsce*, s. 224.

33 W. Łoziński, *Ormiański epilog lwowskiej sztuki złotniczej*.

którego zbroja i broń lśniły inkrustacjami, a siodło, uździenice i czapraki były kameryzowane granatami, niebieskimi turkusami, chalcedonem i perłami³⁴. Spośród rzemieślników ormiańskich specjalizujących się w wykonywaniu tego rodzaju prac można przywołać znane nazwiska: Abramowiczów, Antoniewiczów, Ahjatowiczów, Bedrosów, Kirkorów, Norsesów i Seferowiczów. Także Ormianie byli wyłączeni z organizacji cechowej i tworzyli osobną grupę wytwórców.

Sam cech złotniczy we Lwowie wyodrębnił się dopiero pod koniec XVI wieku, a jego statut został zatwierdzony w roku 1600³⁵. Wcześniej rzemieślnicy przynależeli do wspólnego cechu z malarzami i konwisarzami³⁶, lecz ze względu na duży napływ wyrobów złotnictwa krakowskiego musieli wystąpić w obronie swojej pozycji. Powstały w drugiej połowie XVI wieku spór pomiędzy dwoma środowiskami został rozstrzygnięty w roku 1578 przez króla Stefana Batorego na korzyść rzemieślników ze stolicy Królestwa, pomimo sprzeciwu lwowskich mieszczan, ubożających z powodu napływu towarów z zewnątrz³⁷. W konsekwencji rzemieślnicy doprowadzili do powstania cechu i we wspomnianym statucie zawarli zapis, w myśl którego handel wyrobami jubilerskimi i złotniczymi oznaczonymi gmerkami spoza miasta Lwowa był możliwy jedynie w okresie jarmarków, a w każdym innym czasie groziła za jego prowadzenie konfiskata towarów³⁸. Na mocy statutu nie wolno było przyjmować do cechu Żydów, a także „heretyków ani schizmatyków”, co wykluczało z organizacji cechowej także Rusinów i Ormian. Ponadto dokument regulował kwestie dotyczące oszustw złotniczych (m.in. wyrabiania towarów z miedzi) oraz struktury czeladniczej i mistrzowskiej³⁹. W zakresie używania przez lwowskich złotników znaków imiennych statut ten ponawiał przepisy z roku 1599, zawarte w *Laudum cechowym*: „aby żaden złotnik nic dla takich żydowskich przekupniów jarmarcznych nie robił i swoich wyrobów na sprzedaż im nie powierzał i od nich nie brał, a to pod karą 10 czerwonych złotych, i stanowią dalej, że każdy mistrz ma na robotach swoich wybić własną cechę czyli tzw. gmerk, pod taką samą grzywną. Urząd radziecki zatwierdził tę uchwałę i wpisał do aktów konsularnych”⁴⁰. Zapis ten ukazuje rywalizację rzemieślników zrzeszonych w cechu ze złotnikami działającymi poza nim, reprezentującymi społeczności żydowską i ormiańską. Lwowski cech złotniczy prowadził działalność we współpracy z innymi tego typu organizacjami w Rzeczypospolitej. Korespondowano z ich władzami między innymi w sprawie ujednoczenia prób złota i srebra oraz w kwestii ustalenia cen kruszców z cechem krakowskim⁴¹. Statut ten został potwierdzony przez króla Jana Kazimierza przywilejem wydanym w roku 1669⁴².

Władysław Łoziński w swojej periodyzacji dziejów złotnictwa lwowskiego uznał rok 1670 za moment upadku rzemiosła w mieście, o czym miał świadczyć napływ towarów złotniczych z Niemiec (Augsburga i Norymbergi). Mimo tej opinii badacza, Danuta Szewczyk-Prokurat i Dariusz Nowicki zwrócili uwagę na wysokie umiejętności złotników lwowskich tego okresu. Świadectwem ich kunsztu jest

34 L. Lepszy, *Przemysł złotniczy w Polsce*, s. 224.

35 Ibidem.

36 A. Chrzanowska, *Metaloplastyka żydowska w Polsce*, Warszawa 2005, s. 23.

37 L. Lepszy, *Przemysł złotniczy w Polsce*, s. 224.

38 Ibidem, s. 225.

39 Więcej na temat zapisów statutowych zob. ibidem, s. 225–226.

40 Ibidem, s. 226.

41 Ibidem.

42 Ibidem, s. 228.

monstrancja z Podkamina datowana na rok 1668⁴³. Jak odnotowali wspomniani uczeni, prezentuje ona cechy rodzimych wytworów z drugiej połowy XVII wieku – „wysoką jakość technologiczną i upodobanie do konwencji, w której ornamentyka kwiatowa łączy się płynnie z motywami kokard”⁴⁴. Monstrancję tę ozdobiono postaciami świętych Tomasza z Akwinu, Jacka i Dominika. Warto zaznaczyć, że w świetle źródeł archiwalnych warsztaty złotnicze we Lwowie działały, pomimo rzekomego „upadku” tego rzemiosła. Dowodem na to może być informacja o pracujących w mieście 24 złotnikach⁴⁵.

Wskazanie innych wyrobów złotniczych pochodzących z lwowskich warsztatów przysparza trudności ze względu na brak źródeł i burzliwą historię miasta – wiele obiektów przepadło, padając łupem wojennych kontrybucji i rabunków; znaczącą liczbę zabytków wywieziono ze Lwowa podczas drugiej wojny światowej. Możliwość przyjrzenia się niektórym dziełom zapewniają katalogi wystaw odbywających się pod koniec XIX i w pierwszej połowie XX wieku – *Katalog wystawy zabytków starożytnych*⁴⁶, którą zorganizowano w roku 1894 oraz *Tymczasowy Katalog Wystawy Żydowskiego Przemysłu Artystycznego* prezentujący obiekty umieszczone na ekspozycji w Muzeum Przemysłu Artystycznego w roku 1933⁴⁷.

Działalność złotników żydowskich

Prześledzenie dziejów złotnictwa żydowskiego we Lwowie stanowi niełatwe zadanie, gdyż nie zachowało się wiele źródeł zawierających informacje na ten temat. W opracowaniach często pomijano rzemieślników żydowskich jako partaczy wykluczonych z cechu, a więc funkcjonujących poza oficjalnymi miejskimi strukturami. Mimo wszystko prowadzone dotychczas badania pozwalają na przyjrzenie się środowisku złotników żydowskich w regionie i podjęcie próby zestawienia najważniejszych wiadomości.

Ferdynand Bostel w referacie wygłoszonym 30 grudnia 1892 roku na posiedzeniu Komisji do Badania Historii Sztuki w Polsce wskazywał, że w aktach grodzkich żydowscy rzemieślnicy występują już w XVI wieku, przywoływani jako partacze – osoby nienależące do cechu i zamieszkujące przedmieścia, szczególnie Krakowskie i Podzamcze⁴⁸. Badacz przypuszczał, że korzenie uprawiania złotnictwa przez przedstawicieli lwowskiej społeczności wyznania mojżeszowego sięgają nawet XIII wieku, ale to w XVII, a szczególnie XVIII wieku rozwijało się ono najprężniej. Tezę Bostela potwierdza sporządzony spis (aneks), obejmujący przekazy dotyczące żydowskich złotników, spośród których 18 na 28 przywołanych działało w XVIII wieku. Podobną opinię przedstawił Władysław Łoziński, którego zdaniem społeczność żydowska zyskała liczący się głos na arenie lokalnej w drugiej połowie XVII wieku: „Nadchodzi pora, w której Lwów zaczyna się przekonywać w bardzo dotkliwy sposób, że właściwie nie z «trzech nacyji» jest złożony, że poza Polakami, Ormianami i Rusią stoi «nacya» czwarta, liczna, obrotna, zwycięska. Występują na scenę żydzi... nie żeby

43 D. Szewczyk-Prokurat, D. Nowacki, *Jubilerzy i jubilerstwo w epoce Wazów*, s. 144.

44 Ibidem.

45 J. Kołaczkowski, *Wiadomości dotyczące się przemysłu i sztuki*, s. 713.

46 *Katalog wystawy zabytków starożytnych*, Lwów 1894.

47 *Tymczasowy Katalog Wystawy Żydowskiego Przemysłu Artystycznego*, Lwów 1933.

48 F. Bostel, *O żydach złotnikach XVIII w.*, „Sprawozdania Komisji do Badania Historii Sztuki w Polsce”, 5, 1896, s. LXXVII–LXXVIII. Autor w tym samym tomie opublikował artykuł: *Przyczynki do dziejów złotnictwa lwowskiego w XVI i XVII w.*, „Sprawozdania Komisji do badania dziejów Historii Sztuki w Polsce”, 5, 1896, s. 15–22.

dopiero teraz, nagle, niespodziewanie wysypali się z przedmieść do miasta, z ciemnych zaułków Ghetta na rynek patrycyuszowski. Byli, i czuli ich dobrze wszyscy, ale teraz dopiero poczęli krzyżeć, gdy własnem zubożeniem zmierzyli wzrost handlu żydowskiego⁴⁹. Według tego badacza, społeczność żydowska zyskała na znaczeniu dopiero w XVII wieku, gdyż po latach utrzymywania przywilejów królewskich dla Żydów mieszkających wewnątrz miasta, o prawa handlowe wystąpili Żydzi przedmiejscy, którzy już „niemal trzy części Lwowa większe opanowali, a Chrześcijanę się zaledwie na czwartej zostali”⁵⁰. Łoziński powielał i prezentował wiadomości archiwalne, czynił to jednak w sposób uwidaczniający jego własną antyżydowską postawę, której przejawem była krytyka zawłaszczenia handlu przez wyznawców judaizmu, jako zjawiska bezpośrednio skutkującego zubożeniem chrześcijan⁵¹. Agnieszka Chrzanowska w swoim opracowaniu poświęconym metaloplastyce żydowskiej rozszerzyła okres dominacji rzemieślników wyznania mojżeszowego na XIX wiek, podkreślając, że specjalizowali się w technice filigranu⁵². Natomiast Maksymilian Goldstein, pisząc o żydowskiej kulturze i sztuce, wskazywał, że znaczenie żydowskich rzemieślników wzrosło szczególnie w drugiej połowie XIX wieku, a Baruch Dornhelm, protoplasta rodu złotników, nie miał sobie wówczas równych w zakresie reliefów w metalu⁵³.

Jak już wyżej wspomniano, w *Laudum* cechu lwowskiego znalazły się zapisy skierowane przeciwko Żydom, w tym nakaz znaczenia wyrobów gmerkami, ograniczający działalność rzemieślników spoza cechu, a więc także żydowskich⁵⁴. Na mocy tego dokumentu nałożono również na cech obowiązek corocznego przygotowywania spisu partaczy⁵⁵. Celem zapisów statutowych było ograniczenie dotychczasowych praktyk zlecania przez członków cechu części robót żydowskim partaczom ze względu na nadmiar pracy oraz możliwość zwiększenia zarobku w związku z niższymi kosztami niż te ponoszone na rzecz chrześcijańskich współpracowników. Nagminne było również przekazywanie wyrobów członków cechu żydowskim złotnikom prowadzącym własne kramy. Podobny dokument cechu złotników krakowskich także zawiera zapis: „A iż od żydów wielkie uciśnienie to rzemiosło cierpi, iż robót złotniczych tak złotych jako i srebrnych po jarmarkach rozwożę, a wszystko udają za robotę krakowską, powiadając, że im bracia nasi robię, widząc w tem wielkie zniszczenie dla kilku osób, postanawiamy, aby żaden brat ni ważył się żydom roboty na sprzedanie wystawować, ani swej własnej dawać na sprzedaż, a któryby brat był w tem występny, quoties toties ma być karany dwa kamienie wosku”⁵⁶. Z jednej strony przytoczone regulacje świadczą o rywalizacji pomiędzy złotnikami katolickimi i żydowskimi partaczami, z drugiej zaś potwierdzają, że wytwory rzemieślników wyznania mojżeszowego cieszyły się dużą popularnością na jarmarkach, a współpraca między Żydami i katolikami istniała, skoro pojawiła się potrzeba jej zakazania pod przewidzianymi w cytowanym dokumencie karami.

49 W. Łoziński, *Patrycyat i mieszczaństwo lwowskie w XVI i XVII wieku*, Lwów 1890, s. 137.

50 Ibidem, s. 138.

51 Ibidem, s. 138–139.

52 A. Chrzanowska, *Metaloplastyka żydowska w Polsce*, s. 23.

53 M. Goldstein, K. Dresdner, *Kultura i sztuka ludu żydowskiego na ziemiach polskich*, Lwów 1935, s. 120.

Autorzy wymienionych publikacji poświęcają kilka stron opisowi osoby Barucha Dornhelma.

54 A. Chrzanowska *Metaloplastyka żydowska w Polsce*, s. 23.

55 M. Bałaban, *Żydzi lwowscy na przełomie XVI i XVII w.*, Lwów 1906, s. 482.

56 L. Lepsi, *Przemysł złotniczy w Polsce*, s. 227.

Również Ferdynand Bostel zwracał uwagę, że mimo wprowadzonych przepisów i akcji podejmowanych przeciwko partaczom, złotnicy nie ograniczali swojej działalności do wykonywania wyrobów przeznaczonych dla współwyznawców, lecz cieszyli się renomą także wśród szlacheckiej klienteli, co znajduje potwierdzenie w zbadanych przez Bostela materiałach archiwalnych zawierających skargi dotyczące sprzeniewierzeń lub oszustw. Za przykład może posłużyć w tej kwestii sprawa Jankła oskarżonego o niewykonanie zamówionej szabli⁵⁷. Warto zwrócić uwagę na fakt, że żydowscy złotnicy wykonywali prace także dla Kościoła rzymskokatolickiego, czego przykładem jest sporządzenie do kościoła Dominikanów w Podkamieniu sześciu srebrnych lichtarzy przez Aarona z Brodów w roku 1721⁵⁸ czy srebrnej ramy obrazu *Matki Boskiej z Dzieciątkiem* w ołtarzu głównym kościoła w Potoku Żółtym przez Mojżesza z Czortkowa i Zuzia z Pobużan⁵⁹. Majer Bałaban wskazywał, że współpraca pomiędzy członkami cechu a rzemieślnikami żydowskimi obejmowała także zakup kosztowności niezbędnych do wykonywania dzieł złotniczych⁶⁰.

Pod wpływem zwalczania działalności żydowskich partaczy społeczność ta zaczęła organizować własne cechy podlegające kahałowi. W zakresie złotnictwa w roku 1678 powstało bractwo szejderów – przetapiaczy złota i srebra oraz handlarzy klejnotami⁶¹. Bałaban odnotował również, że w dokumentach z drugiej połowy XVIII wieku pojawiły się informacje o zorganizowanym żydowskim cechu złotniczym, którego cechmistrzem w roku 1765 był Manes Nusynowicz (warto wspomnieć, że krakowscy rzemieślnicy utworzyli taką organizację na przełomie XVI i XVII w.). Podkreślił również, że okres ten przyniósł wśród złotników żydowskich rozwój zegarmistrzostwa, czego przykładem było przyjęcie przez Lewka Ajzyka, wbrew zakazowi, zlecenia naprawy zegarka⁶².

Istotne zagadnienie związane z funkcjonowaniem społeczności żydowskiej we Lwowie stanowi kwestia wpływów, jakie udało się osiągnąć jej przedstawicielom w handlu. Wyznawcy judaizmu zgodnie z paktami handlowymi zawieranymi z mieszczaństwem lwowskim zmonopolizowali od roku 1581 handel z Turcją, szczególnie w zakresie przypraw, przedmiotów pozyskanych jako niewykupione zastawy oraz wyrobów przeznaczonych dla kobiet⁶³. Zasadnym staje się przypuszczenie, że również obrót kamieniami szlachetnymi dostarczanymi z rynków Bliskiego Wschodu w znacznej mierze mógł być zdominowany przez żydowskich kupców. Potwierdzać to mogą doniesienia Sebastiana Miczyńskiego zawarte w dziele zatytułowanym *Zwierciadło Korony polskiej, urazy ciężkie y utrapienia wielkie, które ponosi od Żydów* (1618), na kartach którego krytykował dominację „starozakonnych” w handlu między innymi srebrem, złotem i drogimi kamieniami⁶⁴.

57 F. Bostel, *O żydach złotnikach XVIII w.*, s. LXXVII.

58 P. Krasny, *Kościół p.w. Wniebowzięcia Najśw. Panny Marii i Podwyższenia Krzyża Św. oraz klasztor OO. Dominikanów wraz z założeniem pielgrzymkowym w Podkamieniu*, w: *Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej* (dalej: MDSS), cz. 1: *Kościóły i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa ruskiego*, t. 13, red. J.K. Ostrowski, Kraków 2005, s. 133.

59 T. Zaucha, *Kościół parafialny p.w. Narodzenia Najśw. Panny Marii i Św. Szczepana Pierwszego Męczennika w Potoku Żółtym*, w: MDSS, cz. 1, t. 18, red. J.K. Ostrowski, Kraków 2005, s. 202–203.

60 M. Bałaban, *Żydzi lwowscy na przełomie XVI i XVII w.*, s. 483.

61 W. Łoziński, *Złotnictwo lwowskie*, s. 51.

62 M. Bałaban, *Zabytki historyczne Żydów w Polsce*, Warszawa 1929, s. 10.

63 I. Schiper, *Dzieje handlu żydowskiego na ziemiach polskich*, Warszawa 1937, s. 68.

64 Cyt. za: *ibidem*, s. 73.

Fragmentaryczne dane dotyczące liczby żydowskich partaczy znaleźć można we wspomnianych wcześniej trzech spisach przytaczanych przez Ferdynanda Bostela, które powstały na zlecenie cechu złotniczego jako wykaz złotników działających poza oficjalnymi strukturami miejskimi. Jeden z tych dokumentów pochodzi z roku 1598, a dwa kolejne z 1600⁶⁵. W spisie z 26 marca 1598 roku przywołano 12 osób, w tym partaczy chrześcijańskich i ormiańskich. Także w obu dokumentach z roku 1600 uwzględniono po 12 osób. Konkretnie dane liczbowe odnoszące się do wielkości środowiska złotników żydowskich odnaleźć można dopiero w inwentarzach sporządzonych w roku 1765 w związku z regulacjami zawartymi w akcie Konfederacji Warszawskiej (1764), z których wynika, że we Lwowie działało wówczas 94 rzemieślników zajmujących się złotnictwem. Sumarycznie w regionie „ziemi lwowskiej” i w powiecie żydaczowskim liczba ta sięgała 185 złotników, co pokazuje, że również poza większymi miastami (Żółkwią, Brodami) funkcjonowały warsztaty specjalizujące się w wytwarzaniu wyrobów złotniczych. Jak już zostało wspomniane, na podstawie powstałych dotychczas publikacji przygotowano na potrzeby niniejszego artykułu zestawienie 28 żydowskich złotników działających od XVI do XVIII wieku. Przytoczone powyżej liczby pozwalają stwierdzić, że Lwów i cały region dawnego województwa ruskiego stanowiły atrakcyjny obszar dla rozwoju działalności złotniczej, mimo obowiązujących przepisów cechowych i prawa miejskiego.

Prowadzenie kompleksowych badań nad dziełami złotniczymi wytworzonymi w kręgu społeczności żydowskiej jest utrudnione nie tylko przez jej funkcjonowanie poza organizacją cechową, ale także ze względu na szereg innych czynników – wyroby te ulegały zniszczeniom i rabunkom podczas tumultów i wojen, a w przypadku sprzętów wykorzystywanych do celów kultowych istniał zwyczaj zakopywania paramentów, które uznano za nienadające się do użytku. Wszystko to uniemożliwia zbadanie proveniencji wielu spośród zachowanych obiektów. Na problem nierozpoznanych wytworów złotnictwa żydowskiego wskazywał już Ferdynand Bostel w roku 1892: „Zapewne, że w większej części nie da się to skonstatować, bo ileż to szabel bogato w srebro i złoto oprawnych, ile pucharów, kubków, pierścieni, łańcuchów itp. rzeczy wyszło z warsztatów żydowskich i przechowało się może dotąd w skarbcach rodzinnych, ale wykazać to chyba niepodobna [...] może się zachowały jakieś stare rytualne przedmioty w bożnicach żydowskich, te mogłyby od złotników żydów pochodzić”⁶⁶. Odnosząc się do zasygnalizowanej przez badacza kwestii, należy podkreślić, że zgodnie z zasadami koszerności, dotyczącymi również sprzętów znajdujących się na wyposażeniu synagog, wspomniane obiekty powinny być wykonane przez członka społeczności. Pozwala to z dużą dozą prawdopodobieństwa łączyć paramenty użytkowane w poszczególnych synagogach z lokalnymi warsztatami jako najłatwiej dostępnymi i oferującymi najtańsze wyroby, co z perspektywy kahału miało niemałe znaczenie.

Dzięki Majerowi Bałabanowi i jego opracowaniu historii żydowskiej społeczności Lwowa (*Dzielnica żydowska. Jej dzieje i zabytki* z roku 1909) istnieje możliwość przyjrzenia się kilku zabytkom nowożytnym wykonanym przez miejscowych złotników, które znajdowały się na początku XX wieku na wyposażeniu wielkiej synagogi miejskiej⁶⁷. Na zamieszczonych w tej publikacji rycinach zostały przedstawione

65 F. Bostel, *Przyczynki do dziejów złotnictwa lwowskiego*, s. 16–17.

66 Idem, *O żydach złotnikach XVIII w.*, s. LXXVIII.

67 Wielka Synagoga Miejska we Lwowie, zbudowana w latach 1799–1800, znajdowała się w centrum miasta przy ulicy Boimów 54 i została spalona przez Niemców 14 sierpnia 1941 r.

srebrna korona na Torę ufundowana przez cech grabarzy w roku 1691, druga korona i para rimonim datowane na XVIII wiek, a także dwa tasy – z roku 1654 oraz 1778. W pracy *Zabytki historyczne Żydów w Polsce* wspomniany badacz przywołał również ufundowany w roku 1690 przez Simche Menachema świecznik do synagogi Złotej Róży⁶⁸ oraz barokową tarczę zwieńczoną wspartym na filarach baldachimem, nad którym znajduje się ażurowa korona królewska flankowana dwoma gryfami, datowana na rok 1778⁶⁹. Bałaban napisał także o znajdujących się w miejskiej synagodze barokowych koronach „z szerokim pasem podstawowym, na którym są rozmieszczone medaliony z drogich kamieni ze scenami biblijnymi”⁷⁰. Jedną z nich najprawdopodobniej musiała być wspomniana wyżej srebrna korona wysadzana emaliami z rytymi scenami biblijnymi, ofiarowana jako wotum cechu grabarzy⁷¹. Badacz przywołał również znajdującą się wówczas w synagodze Przedmiejskiej menorę, na której stopie widniała inskrypcja o treści: MICH THAT CHRISTOPH FRANKE IN BRESLAU A. D. 1775⁷².

Isabella Rejduch-Samkowa i Jan Samek w swoim opracowaniu *Dawna sztuka żydowska w Polsce* zwrócili uwagę, że Lwów mógł się poszczycić najprawdopodobniej pierwszym na ziemiach Rzeczypospolitej tasem dekorowanym motywami figuralnymi⁷³. Dzieło, uwzględnione już przez Majera Bałabana, zostało wykonane w roku 1654 i znajdowało się na wyposażeniu Wielkiej Synagogi. Należy również odnotować inne wyroby wskazywane przez autorów jako wykonane najprawdopodobniej we Lwowie – chanukowy świecznik bożniczy ofiarowany w roku 1773 bractwu śpiewu chóralnego⁷⁴, balsaminki (poł. XVIII w. oraz ok. 1700 r.)⁷⁵, a także naczynie do ablucji (XVIII w., wykonawca Simon Schwarz)⁷⁶.

Wskazane przez Bałabana i Samków przedmioty stanowiły oczywiście tylko wyimek ze zbiorów Wielkiej Synagogi, o czym może świadczyć *Tymczasowy Katalog Wystawy Żydowskiego Przemysłu Artystycznego* mającej miejsce w Muzeum Przemysłu Artystycznego w roku 1933⁷⁷. W publikacji znajduje się spis 570 obiektów, spośród których 325 należało do bożnic lwowskich, tarnopolskich i brodzkich. Zabytki te reprezentowały przede wszystkim rzemiosło osiemnasto- i dziewiętnastowieczne. Wśród nich na wystawie prezentowano 17 koron na Torę (pochodzących z Austrii, Rosji i Lwowa), 12 par rimonim, 33 tasy (przede wszystkim polskiej i niemieckiej produkcji) oraz 19 jądów. Ponadto eksponowano między innymi parochety, kaporety, suknie na Torę, kubki kiduszowe, balsaminki, reflektory i lichtarze, mosiężne misy oraz judaika związane ze świętami, jak szofar, kłamry do pasów, puszki na etrog, czy chanukije. Licznie przywołane obiekty, jak odnotowują autorzy katalogu, zachwycały bogactwem ornamentów, różnorodnością stylów i wzorów⁷⁸. Wadą katalogu jest jednak brak wskazania miejsca pochodzenia wystawianych obiektów.

68 M. Bałaban, *Dzielnica żydowska jej dzieje i zabytki*, Lwów 1909, s. 67.

69 Idem, *Zabytki historyczne Żydów w Polsce*, s. 87.

70 Ibidem, s. 88.

71 Ibidem, s. 75.

72 Ibidem, s. 93.

73 I. Rejduch-Samkowa, J. Samek, *Dawna sztuka żydowska w Polsce*, Warszawa 2002, s. 135. Na zabytek zwracał również uwagę Majer Bałaban (*Zabytki historyczne Żydów w Polsce*, s. 87).

74 I. Rejduch-Samkowa, J. Samek, *Dawna sztuka żydowska w Polsce*, s. 133.

75 Ibidem, s. 136–137.

76 Ibidem, s. 137.

77 *Tymczasowy Katalog Wystawy Żydowskiego Przemysłu Artystycznego*.

78 Ibidem, s. 5.

Reasumując, należy podkreślić, że dla przedstawicieli lwowskiej społeczności żydowskiej złotnictwo stanowiło istotną gałąź działalności wytwórczej i handlowej. Ze względu na obowiązujące wyznawców judaizmu ograniczenia w tworzeniu sztuki figuratywnej, wyrób dzieł sztuki złotniczej był zapewne istotnym polem ekspresji artystycznej. Rozwijające się we Lwowie i okolicach złotnictwo stymulowało także rozwój handlu, przede wszystkim kamieniami szlachetnymi i gotowymi wyrobami złotniczymi, z ośrodkami na Rusi i Bliskim Wschodzie. Żydzi nie tylko wytwarzali dzieła przeznaczone do celów kultowych, których przykłady odnotowali Majer Bałaban oraz Izabella Rejduch-Samkowa i Jan Samek, ale również, wbrew oficjalnym regulacjom, przedmioty wykonywane na zlecenia szlachty, a nawet na potrzeby Kościoła rzymskokatolickiego. Środowisko szczególnie rozwinęło się w XVIII wieku, ale jego tradycje mogły sięgać nawet XIII stulecia. Przedstawiony artykuł stanowi przyczynek do dalszych badań obejmujących opracowanie materiałów archiwalnych oraz analizę wyrobów złotniczych – tych zachowanych do dzisiaj oraz obiektów znanych jedynie z przekazów ikonograficznych.

Aneks

Lista złotników żydowskich czynnych we Lwowie w XV–XVIII wieku

Lp.	Złotnik	Informacje	Data	Źródło ⁷⁹
1	Izrael Judaeus	Czynny we Lwowie	1552–1553	F. Bostel, s. 18 (Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy we Lwowie [dalej: CPAH-Lw.], f. 9, Castrum Leopoldis, t. 27, s. 613 oraz t. 28, s. 161)
2	Wolff	Czynny we Lwowie	1571	F. Bostel, s. 18 (CPAH-Lw., f. 9, Castrum Leopoldis, t. 334, s. 611)
3	Śłoma = Salomon	Posiadał dom na Krakowskim Przedmieściu, nosił tytuł <i>famatus</i> przysługujący mieszczanom chrześcijańskim	1583–1601	F. Bostel, s. 19 (CPAH-Lw., f. 9, Castrum Leopoldis, t. 46, s. 470 oraz t. 210, s. 67)
4	Mojżesz Niemiec lub Złotnik	Wspólnie z synem i dwoma zięciami zakupił dom	1598	M. Bałaban, s. 480 (CPAH-Lw., f. 52, Acta Officium Consulare, t. 17, s. 1796–1798)
5	Notha (Nuty, Natan) syn Śłomy (zob. nr 3)	Pozwany o kradzież dwóch zegarów oraz fałszowanie srebra	1598–1601	F. Bostel, s. 20 (CPAH-Lw., f. 9, Castrum Leopoldis, t. 355, s. 1068, 1136)
6	Tewel	Raniony podczas tumultu	1601	M. Bałaban, s. 480 (CPAH-Lw., f. 9, Castrum Leopoldis, t. 355, s. 817–820)
7	Nota Moszkowicz	Mścił się na studentach za krzywdy	1612	M. Bałaban, s. 481 (CPAH-Lw., f. 9, Castrum Leopoldis, t. 367, s. 546–548)
8	Marek Purys (Purye)	Senior Żydów miejskich, ręczył za Jakóba Nowaka, handlarz anyżem	1636–1644	M. Bałaban, s. 481 (CPAH-Lw., f. 9, Castrum Leopoldis, t. 395, s. 1644)

79 Dla każdego złotnika odnotowano w tabeli publikację, w której jest wzmiankowany, oraz podane przez autora cytowanej pracy źródło informacji. W zależności od nazwiska autora wykorzystane opracowania to: F. Bostel, *Przyczynki do dziejów złotnictwa lwowskiego*, s. 17–22; M. Bałaban, *Żydzi lwowscy na przełomie XVI i XVII w.*, s. 479–485; P. Krasny, *Kościół p.w. Wniebowzięcia Najśw. Panny Marii i Podwyższenia Krzyża Św. oraz klasztor OO. Dominikanów wraz z założeniem pielgrzymkowym w Podkamieniu*, s. 123–192; J. Petrus, *Kościół parafialny p.w. Św. Wawrzyńca Męczennika*, w: MDSS, cz. 1, t. 2: *Kościół i klasztory Żółkwi*, red. J.K. Ostrowski, Kraków 1995, s. 15–86; A. Betlej, *Kościół parafialny p.w. Świętej Trójcy w Mariampolu*, w: MDSS, cz. 1, t. 10, red. J.K. Ostrowski, Kraków 2002, s. 221–238; T. Zaucha, *Kościół parafialny p.w. Narodzeniu Najśw. Panny Marii i Św. Szczepana Pierwszego Męczennika w Potoku Złotym*, s. 185–224.

Lp.	Złotnik	Informacje	Data	Źródło
9	Moszko Jeleniowicz	Złotnik przedmiotowy, skonfiskowano mu osiem pierścionków ze złęgo srebra i z fałszywą cechą miejską	1637	M. Bałaban, s. 481 (CPAH-Lw., f. 52, Acta Officium Consulare, t. 45, s. 1160)
10	Mendel	Obywatel lwowski	1661	F. Bostel, s. 22 (CPAH-Lw., f. 9, Castrum Leopoldis, t. 357, s. 767)
11	Michał Abramowicz	Czynny we Lwowie	1708	F. Bostel, s. LXXVII (CPAH-Lw., f. 9, Castrum Leopoldis, t. 490, s. 1638)
12	Kopel Dawidowicz	Czynny we Lwowie	1711	F. Bostel, s. LXXVII (CPAH-Lw., f. 9, Castrum Leopoldis, t. 495, s. 1382)
13	Kaczałes	Czynny we Lwowie	1717	F. Bostel, s. LXXVII (CPAH-Lw., f. 9, Castrum Leopoldis, t. 506, s. 2767)
14	Jankiel	Oskarżony o kradzież srebra i dwóch pierścieni oraz niewykonanie zamówionej szabli	1717	F. Bostel, s. LXXVII (CPAH-Lw., f. 9, Castrum Leopoldis, t. 506, s. 2661)
15	Aaron z Brodów	W Podkamieniu wykonał sześć srebrnych lichtarzy dla kościoła Dominikanów	1721	P. Krasny, s. 133 (S. Barącz, <i>Dzieje klasztoru WW. OO. Dominikanów w Podkamieniu</i> , Tarnopol 1870, s. 149–150)
16	Gdał	„Wynalazca sztuki fałszerskiej” – wykonał srebrne okucie do szabli	1741	F. Bostel, s. LXXVII (CPAH-Lw., f. 9, Castrum Leopoldis, t. 547, s. 2366)
17	Mosko Abramowicz	Mistrz złotniczy	1741	F. Bostel, s. LXXVII (CPAH-Lw., f. 9, Castrum Leopoldis, t. 547, s. 2366)
18	Szmul Lewkowicz	Mistrz złotniczy	1741	F. Bostel, s. LXXVII (CPAH-Lw., f. 9, Castrum Leopoldis, t. 547, s. 2366)
19	Pinkas	Czynny we Lwowie	1742	F. Bostel, s. LXXVII (CPAH-Lw., f. 9, Castrum Leopoldis, t. 701, s. 319)

Lp.	Złotnik	Informacje	Data	Źródło
20	Leyzer	Współpracował przy tworzeniu <i>castrum doloris</i> królewicza Jakuba Ludwika Sobieskiego	1743	J. Petrus, s. 27–28 (M. Osiński, <i>Zamek w Żółkwi</i> , Lwów 1933, s. 131)
21	Pinkas Zyskłowicz	Prawdopodobnie nadworny złotnik Świątopelka Czetwertyńskiego	1749	F. Bostel, s. LXXVII (CPAH-Lw., f. 9, <i>Castrum Leopoldis</i> , t. 558, s. 3404)
22	Chuna	Czynny we Lwowie	1752	F. Bostel, s. LXXVII (CPAH-Lw., f. 9, <i>Castrum Leopoldis</i> , t. 563, s. 761)
23	Abraham	Pozwany za oszustwo	1753	F. Bostel, s. LXXVII (CPAH-Lw., f. 9, <i>Castrum Leopoldis</i> , t. 565, s. 1340)
24	Moszko	Czynny we Lwowie	1753	F. Bostel, s. LXXVII (CPAH-Lw., f. 9, <i>Castrum Leopoldis</i> , t. 566, s. 1965)
25	Jankiel	Wykonywał prace dla zakonu brygidek	1756	F. Bostel, s. LXXVII (CPAH-Lw., f. 9, <i>Castrum Leopoldis</i> , t. 575, s. 961)
26	Kiwa ze Lwowa	Prawdopodobnie z Jakubem Antonowiczem i Tomaszem Żwanem wykonał srebrną sukienkę obrazu <i>Matki Boskiej</i> dla kościoła w Mariampolu	1771–1772	A. Betlej, s. 224 (Archiwum Archidiecezji Lwowskiej im. Bpa Eugeniusza Baziaka w Krakowie, sygn. AP-193, <i>Descriptio suppellectilis ecclesiae mariampoliensis facta anno Domini 1772 dieb[us] augusti</i> , s. 57–58).
27	Mojżesz z Czortkowa	Wraz z Zuziem z Pobużan wykonał srebrną ramę obrazu <i>Matki Boskiej z Dzieciątkiem</i> z ołtarza głównego kościoła w Potoku Złotym	1774	T. Zaucha, s. 202–203 (inskrypcja umieszczona na zasuwie obrazu)
28	Zuzio z Pobużan	Wraz z Mojżeszem z Czortkowa wykonał srebrną ramę obrazu <i>Matki Boskiej z Dzieciątkiem</i> z ołtarza głównego kościoła w Potoku Złotym	1774	T. Zaucha, s. 202–203 (inskrypcja umieszczona na zasuwie obrazu)

On the activity of Jewish goldsmiths in the former Ruthenian Voivodeship during the early modern era

modus

prace z historii sztuki
art history journal
xxi, 2021

Wersja polska – s. 95

MAKSYMILIAN
PUZIO

From prehistoric times, goldsmithery was one of the basic areas of human productive activity, whereas goldsmith products fulfilled both functional and decorative purposes. According to Władysław Łoziński, “By the very fact of its existence and development [...] goldsmithing testifies to the fact of civilized society; furthermore, it undoubtedly plays a significant role in the history of that society’s taste.”¹ This artisanal craft is engaged in “making objects not only of gold, but of platinum, silver, precious stones, and other expensive materials”.² Goldsmithing is therefore characterized by a very broad range of materials and manufactured products, and according to the aforementioned scholar, “it was perhaps the most developed branch of the art industry”³ in the Polish-Lithuanian Commonwealth, whereas “in Kraków, in Lviv, in Lublin, goldsmithing objects left the goldsmiths’ workshops whose degree of technical and artistic perfection, and the sense of form reach the point at which craft meets art.”⁴ Such an assessment prompts us to conduct further research on various aspects of the activities of past goldsmiths. On the one hand, one should examine the functioning of the craftsmen united within the guild organization; on the other hand, the dynamic development of goldsmithing among the representatives of the Jewish population excluded from the guild deserves our attention. The goal of the present article is to analyse the publications to date, and to characterize the work of Jewish craftsmen, as well as creating a list of previously recognized Jewish artisans operating in the early modern era, in the area of the former Ruthenian Voivodeship.

Research on early modern goldsmithery in the Polish-Lithuanian Commonwealth

Research on the activities of goldsmiths in Poland has continued since the nineteenth century – conducted by historians, collectors, and experts in this field of crafts.

1 W. Łoziński, *Złotnictwo lwowskie w dawnych wiekach: 1384–1640*, Lwów 1889, pp. 2–3.

2 *Słownik terminologiczny sztuk pięknych*, S. Kozakiewicz (ed.), Warszawa 1969, p. 385.

3 W. Łoziński, *Złotnictwo lwowskie w dawnych wiekach*, p. 2.

4 Ibidem.

Ambroży Grabowski was the first to discuss antique goldsmithing on the pages of his works,⁵ however the work of a monumental status in the field was published by Aleksander Przewdziecki and Edward Rastawiecki. In their book *Wzory sztuki średniowiecznej i z epoki odrodzenia po koniec wieku XVII w dawnej Polsce* [Patterns of Medieval and Renaissance art until the end of the seventeenth century in old Poland],⁶ these two authors presented brief descriptions of the most important artisanal objects from Poland. An important part of their publication consists in very detailed illustrations of the works in question. At the turn of the nineteenth and twentieth centuries, Marian Sokołowski⁷ and Julian Kołaczkowski⁸ also studied ancient goldsmithing. However, it was Leonard Lepczyński, a mining engineer and historian of goldsmithing art, who contributed the most to the elaboration of the subject of goldsmithery in Poland (and Kraków in particular) – as documented in his publications: *Emalija malarska w Polsce* [Paint enamel in Poland],⁹ *Pacyfikał sandomierski oraz złotnicy krakowscy drugiej połowy XV stulecia z 4 cynkotypami* [Sandomierz pax and Kraków goldsmiths of the second half of the fifteenth century, with 4 zincotypes],¹⁰ *Z dziejów złotnictwa elbląskiego* [From the history of Elbląg goldsmithing],¹¹ and above all, *Złotnictwo krakowskie* [Kraków goldsmithery],¹² *Cech złotniczy w Krakowie, jego organizacja i dzieje* [Kraków's Goldsmiths' Guild, its organization and history],¹³ and, last but not least, the publication which crowned his research efforts *Przemysł złotniczy w Polsce* [The Goldsmithing Industry in Poland].¹⁴ The last of the cited works is the most important pre-war study of the subject. Within its pages, the scholar presented, first of all, the issues of Polish and neighbouring countries' legislation, taking into account hallmarking acts, tax regulations, and hallmark regulations, as well as lists of goldsmiths' marks of the most important craft centres in Poland, including Lviv, and lists of goldsmiths known by their names.¹⁵

Research on Polish goldsmithing was continued by post-war art historians, including Michał Gradowski¹⁶ oraz Jan Samek.¹⁷ The first was primarily interested

5 See e.g. A. Grabowski, *Historyczny opis miasta Krakowa i jego Okolic*, Kraków 1822.

6 A. Przewdziecki, E. Rastawiecki, *Wzory sztuki średniowiecznej i z epoki odrodzenia po koniec wieku XVII w dawnej Polsce*, Warszawa 1855–1858.

7 Among numerous publications by that author, see in particular the articles: M. Sokołowski, *Erazm Kamyn, złotnik poznański i wzory przemysłu artystycznego u nas w XV i XVI wieku*, "Sprawozdania", 5, 1896, pp. 129–136; idem, *Monstrancja w zbiorach hr. Działyńskiej w Gołuchowie*, "Sprawozdania", 6, 1900, col. xxvi. The complete list of M. Sokołowski's publication can be found in: M. Kunińska, *Historia sztuki Mariana Sokołowskiego*, Kraków 2014, pp. 293–303.

8 J. Kołaczkowski, *Wiadomości dotyczące się przemysłu i sztuki w dawnej Polsce*, Kraków 1888.

9 L. Lepczyński, *Emalija malarska w Polsce. Ustęp z jej dziejów objaśniony dziesięcioma ilustracjami*, "Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne", 2, 1890, No. 1, col. 23–25.

10 Idem, *Pacyfikał sandomierski oraz złotnicy krakowscy drugiej połowy XV stulecia*, Kraków 1892.

11 Idem, *Z dziejów złotnictwa elbląskiego*, Kraków 1894.

12 Idem, *Złotnictwo krakowskie*, Kraków 1887.

13 Idem, *Cech złotniczy w Krakowie, jego organizacja i dzieje*, Kraków 1898.

14 Idem, *Przemysł złotniczy w Polsce*, Kraków 1933.

15 For the list of Lviv goldsmiths, see: ibidem, pp. 232–246.

16 See *inter alia*: M. Gradowski, *Znaki złotnicze na wyrobach warszawskich z XIX wieku*, "Biuletyn Historii Sztuki", 31, 1969, No. 2, pp. 181–188; idem, *Technika i technologia w dawnym złotnictwie*, Warszawa 1975 (subsequent editions titled: *Dawne złotnictwo. Technika i terminologia*, 2nd edition, Warszawa 1980; 3rd edition, Warszawa 1984). The whole of Michał Gradowski's bibliography was collected by Jacek Krieger (in: *Bibliografia prac Michała Gradowskiego*, in: *Cafe srebro Rzeczypospolitej Panu Michałowi Gradowskiemu ofiarowane*, idem [ed.], Warszawa 2012, pp. 19–32).

17 J. Samek, *Polskie złotnictwo*, Wrocław 1988; idem, *Dzieje złotnictwa w Polsce*, Warszawa 1993.

in goldsmithing techniques, while the second undertook to elaborate a monograph devoted to Polish goldsmithing, in which he discussed its history in subsequent historical periods, taking into account individual goldsmith centres and their most important products. This publication is the most important compilation of this kind of information, and a starting point for more detailed research, which today is specialist in nature, and its scope is most often narrowed down to specific collections, workshop centres, or individual works. Dariusz Nowacki,¹⁸ Magdalena Piwocka,¹⁹ Jacek Kriegseisen²⁰ and Birutė Rūta Vitkauskienė²¹ are among the researchers dealing with the subject of Polish goldsmithing in the early modern period.

From the perspective of the issues discussed in this article, the publications by Władysław Łoziński: *Złotnictwo lwowskie w dawnych wiekach: 1384–1640* [Lviv goldsmithing in the old centuries: 1384–1640],²² *Ormiański epilog lwowskiej sztuki złotniczej* [Armenian epilogue of the Lviv goldsmith art],²³ and *Złotnictwo lwowskie* [Lviv goldsmithing] are of key importance.²⁴ The aforementioned researcher was also the author of the *Katalog wystawy zabytków starożytnych we Lwowie w r. 1894* [Catalogue of the Antique Monuments Exhibition in Lviv in 1894],²⁵ which contains valuable information about some of the goldsmiths' works from local workshops. At the beginning of the twentieth century, Łoziński conducted an extensive archival inquiry and, based on the analysis of the collected materials, he presented an outline of the history of goldsmithing. He indicated a number of phenomena characteristic for the development of this field of craftsmanship, and also drew attention to the national and ethnic diversity of Lviv artisans, and the role of townspeople as sponsors and buyers of luxury goods. He further presented a list of 184 local goldsmiths active in the Middle Ages and in the early modern period. Leonard Lepszy also devoted a fragment of his study of goldsmithing marks to Lviv goldsmithing milieu.²⁶ Describing a walk around the cathedral treasury, the author pointed to a hallmark embossed on the foot of a gilded silver box for the Host, funded by Jan and Anna Szumer in 1694. This hallmark is represented by a cartouche with a lion standing on two hind legs. Leonard Lepszy, as he himself had emphasized, represented the animal with splayed claws, unlike Władysław Łoziński, who saw a star held by the lion's paw.²⁷ Lepszy found this interpretation to be incorrect, based on the unjustified association of the hallmark with the coat of arms of the city

18 See *inter alia*: D. Nowacki, *Jubilerzy i jubilerstwo w epoce Wazów*, in: *Rządzić i ołśniewać. Klejnoty i jubilerstwo w Polsce w XVI i XVII wieku. Eseje*, D. Nowacki, M. Piwocka, D. Szewczyk-Prokurat (eds.), Warszawa 2019, pp. 115–241.

19 See *inter alia*: M. Piwocka, *Ze studiów nad klejnotami królowej Bony. O niektórych precjozach w pośmiertnym inwentarzu mobilii Królowej*, in: *Dawna i nowsza biżuteria w Polsce*, K. Klucz-wajd (ed.), Toruń 2008, pp. 89–97; eadem, *O klejnotach Jagiellonów – a raczej o tym, co z nich zostało w rzeczywistości, w archiwaliach i w ikonografii*, “Chronicon Palatii Magnorum Ducum Lithuaniae”, 3, 2012–2013, 2015, pp. 190–209.

20 See *inter alia*: J. Kriegseisen, *Złotnictwo słupskie od początku XVI wieku do 1945 roku*, Słupsk 2015; idem, *O gdańskich złotnikach w latach 1700–1816*, in: “...łyżek srebrnych dwa tuziny”. *Srebra domowe w Gdańsku 1700–1816. Katalog wystawy w Domu Uphagena*, Gdańsk 2007, pp. 15–28.

21 B. Vitkauskienė, *Złotnictwo wileńskie: ludzie i dzieła XV–XVIII wiek*, Warszawa 2006.

22 W. Łoziński, *Złotnictwo lwowskie w dawnych wiekach*.

23 Idem, *Ormiański epilog lwowskiej sztuki złotniczej*, Kraków 1901.

24 Idem, *Złotnictwo lwowskie*, Lwów 1911–1912.

25 Idem, *Katalog wystawy zabytków starożytnych we Lwowie w r. 1894*, Lwów 1894.

26 L. Lepszy, *Przemysł złotniczy w Polsce*, p. 223.

27 W. Łoziński, *Złotnictwo lwowskie*, p. 42.

of Lviv, to which Pope Sixtus v added a star on September 14, 1586.²⁸ The scholar also briefly presented the statute of the goldsmiths' guild, however, referring his readers to a broader discussion of this document in the publication by Władysław Łoziński.²⁹

The history of Lviv goldsmithing

The above-mentioned publications by Władysław Łoziński, Leonard Lepczy and Jan Samek make it possible to trace the history of Lviv goldsmithing and indicate the most important directions of its development, traced in sources going back to the fourteenth century and beyond.³⁰ Several key factors contributed to the activity of goldsmiths in the Middle Ages and the early modern period.³¹ One of the most important of those factors was the location of the city. Situated in the eastern part of the country, Lviv was an important centre with numerous trade routes connecting the Polish-Lithuanian Commonwealth and the countries of Western Europe with Turkey and Russia leading through it. Thanks to market fairs taking place in the city, trade exchange took place, which provided artisans with access to luxury goods imported from countries of the Middle East and Far East, including precious stones used by goldsmiths. The availability of these goods aroused the interest of Lviv townspeople in expensive and beautiful items – rich clothes, jewelled weapons, and other elaborately decorated equipment. The local religiosity was also important, which was manifested in numerous bequests of liturgical equipment for Lviv churches made by wealthy inhabitants of the city. The development of goldsmithing was furthermore fostered by the diversification of the urban community, which, apart from Polish Catholics, was made up of Jews, Ruthenians, Armenians, and Germans. Representatives of each of these groups developed various types of commercial and artistic activities of their own, within their own communities. Lviv goldsmiths enjoyed a good reputation for centuries, and their products were of interest to the nobility from the entire Polish-Lithuanian Commonwealth, and even from Moscow. At the turn of the Middle Ages and the early modern era, the goldsmithing objects by Lviv craftsmen were as good as the products from Kraków or Gdańsk workshops. In their work, goldsmiths used a variety of techniques, such as studding, enamelling, processing of precious stones, incrustation with silver and gold, and filigree. Majolica was also produced, in addition to embossing and chiselling. Products from the workshops of Lviv goldsmiths – liturgical objects, utility and decorative utensils, weapons, including sabres and clubs studded with precious stones, as well as jewellery and luxury items, such as decorative horse tacks, chains, belts, buckles, crowns and tiaras – testify to the importance and the high level of accomplishment of the discussed craft in Lviv.

The fifteenth century went down in the history of Lviv goldsmiths as a period of splendour and importance – within the Polish-Lithuanian Commonwealth and

28 L. Lepczy, *Przemysł złotniczy w Polsce*, p. 223. The form of the coat of arms, after its elevation by Pope Sixtus v, as well as the whole history of modifications of this heraldic symbol, were described by Kazimierz Sochaniewicz (*Herb miasta Lwowa*, Lwów 1933).

29 L. Lepczy, *Przemysł złotniczy w Polsce*, p. 223.

30 Jerzy Kołaczkowski (*Wiadomości dotyczące się przemysłu i sztuki*, p. 702) noted that already during the reign of king Kazimierz Wielki the goldsmiths maintained their own tower in the town's defensive system.

31 Z. Gloger, *Złotnictwo*, in: *Encyklopedia staropolska*, vol. 4, Warszawa 1900, p. 505.

throughout Europe.³² The Armenians, specializing in the use of ores and precious stones imported from the East, played a special role in the development of the goldsmithing craft in the city. Armenian craftsmen used these expensive materials to decorate the weapons and armour they made, thus giving their products an oriental character. According to the researchers, it was this particular community that dominated the Lviv goldsmithing craft in the second half of the seventeenth century, which Łoziński called “the Armenian epilogue of Lviv goldsmithing”, preceding the ultimate decline in the importance of the city’s workshops.³³ According to Leonard Lepszy, it was thanks to the goldsmiths of Lviv that the type of the winged Polish hussar was created, whose armour and weapons gleamed with incrustations, whereas the saddle, the bridles, and the shabrack were studded with garnets, blue turquoise, chalcedony, and pearls – symbolic of the power enjoyed by the Polish-Lithuanian Commonwealth at the time.³⁴ Among the Armenian craftsmen specializing in this type of work, there is a host of well-known names: Abramowicz, Antoniewicz, Ahjatowicz, Bedros, Kirkor, Norses, and Seferowicz. Armenians were also excluded from the guild organization, and formed a separate group of producers.

The goldsmiths’ guild in Lviv was established as late as the end of the sixteenth century, and its statute was approved in 1600.³⁵ Before that date, the craftsmen belonged to a common guild with painters and pewtersmiths,³⁶ but due to the large influx of goldsmithing products from Kraków, they had to defend their position. The dispute between the two communities, which arose in the second half of the sixteenth century, was settled in 1578 by King Stefan Batory in favour of craftsmen from the capital of the Kingdom, despite the opposition of Lviv townspeople, who felt impoverished due to the influx of goods from outside.³⁷ As a result, the artisans formed a guild, and in the aforementioned statute they included a provision according to which trade in jewellery and goldsmithing products marked with house marks from outside the city of Lviv was possible only during trade fairs, and at any other time it was threatened with the confiscation of goods.³⁸ Under the statute, it was forbidden to admit Jews, as well as “heretics or schismatics”, which excluded Rusyns and Armenians from the guild organization. Furthermore, the document regulated issues related to goldsmith fraud (including the production of copper goods) as well as the apprenticeship and master arrangements.³⁹ Regarding the use of house marks by Lviv goldsmiths, the aforementioned statute repeated the regulations from 1599 contained in the guild’s *Laudum*: “so that no goldsmith does any work for such tawdry Jewish pedlars or entrust them with commissions, under the penalty of 10 red zlotys, and further stipulate that each master must have his own housemark, the so-called *gmerk*, subject to the same fine. The council office approved this resolution and entered it into its records.”⁴⁰ This provision illustrates the rivalry between

32 L. Lepszy, *Przemysł złotniczy w Polsce*, p. 224.

33 W. Łoziński, *Ormiański epilog lwowskiej sztuki złotniczej*.

34 L. Lepszy, *Przemysł złotniczy w Polsce*, p. 224.

35 Ibidem.

36 A. Chrzanowska, *Metaloplastyka żydowska w Polsce*, Warszawa 2005, p. 23.

37 L. Lepszy, *Przemysł złotniczy w Polsce*, p. 224.

38 Ibidem, p. 225.

39 For more information about the statute’s provisions, see: ibidem, pp. 225–226.

40 Ibidem, p. 226.

the craftsmen associated in the guild with goldsmiths working outside the guild, representing the Jewish and Armenian communities. The Lviv goldsmiths' guild operated in cooperation with other organizations of this type in the Polish-Lithuanian Commonwealth. They corresponded between their respective authorities, *inter alia*, on the subject of unification of gold and silver samples, and on the determination of the prices of ores in agreement with the Kraków guild.⁴¹ The statute was confirmed by King Jan Kazimierz with a privilege issued in 1669.⁴²

Władysław Łoziński, in his periodization of the history of Lviv goldsmithing, considered the year 1670 to be the point of the decline of this craftsmanship in the city, as evidenced by the influx of goldsmithing goods from Germany (Augsburg and Nuremberg). Notwithstanding the researcher's opinion, Danuta Szewczyk-Prokurat and Dariusz Nowicki pointed out the high skills of Lviv goldsmiths from that period. The evidence of their craftsmanship is the monstrance from Podkamień, which dates back to 1668.⁴³ As noted by the aforementioned scholars, the object represents the features of local products from the second half of the seventeenth century – “high technological quality and a taste for the convention in which floral ornaments blend seamlessly with motifs of ribbons”.⁴⁴ The monstrance was decorated with the figures of Saint Thomas Aquinas, Saint Hyacinth, and Saint Dominic. It is worth noting that, in the light of archival sources, the goldsmiths' workshops in Lviv operated despite the alleged “decline” of this craft. This is evidenced by the record from 1827, listing 24 goldsmiths working in the city.⁴⁵

It is difficult to identify other goldsmith products from Lviv workshops due to the lack of sources and the turbulent history of the city – many objects had been lost, falling prey to war contributions and robberies; also, a significant number of artefacts were removed from Lviv during the World War II. The catalogues of exhibitions held at the end of the nineteenth and the first half of the twentieth century provide an opportunity to have a closer look at some of the works – for instance, *Katalog wystawy zabytków starożytnych* [Catalogue of the Antique Monuments Exhibition],⁴⁶ which was organized in 1894, and the *Tymczasowy Katalog Wystawy Żydowskiego Przemysłu Artystycznego* [Temporary Catalogue of the Jewish Artistic Craft Exhibition] presenting the objects on display at the Craft Museum in 1933.⁴⁷

Activity of Jewish goldsmiths

Tracing the history of Jewish goldsmithing in Lviv is not an easy task, as not many sources containing information on this subject have survived. The studies often omitted Jewish craftsmen as working *a parte paternitatis*, i.e. excluded from the guild, and thus operating outside the official city structures. Nevertheless, the research conducted so far allows us to examine the community of Jewish goldsmiths in the region, and attempt to compile the most important information.

In his paper delivered on December 30, 1892, at the meeting of the Commission for the Study of the History of Art in Poland, Ferdynand Bostel indicated that

41 Ibidem.

42 Ibidem. p. 228.

43 D. Szewczyk-Prokurat, D. Nowacki, *Jubilerzy i jubilerstwo w epoce Wazów*, p. 144.

44 Ibidem.

45 J. Kołaczkowski, *Wiadomości dotyczące się przemysłu i sztuki*, p. 713.

46 *Katalog wystawy zabytków starożytnych*, Lwów 1894.

47 *Tymczasowy Katalog Wystawy Żydowskiego Przemysłu Artystycznego*, Lwów 1933.

Jewish craftsmen appeared in municipal records as early as in the sixteenth century, referred to as *partacze (a parte paternitatis)* – people who did not belong to the guild and lived in the suburbs of Lviv, especially in the Krakowskie and Podzamcze areas.⁴⁸ The scholar assumed that the roots of goldsmithing by the representatives of the Jewish community in Lviv dated back to the thirteenth century, but it was in the seventeenth, and especially in the eighteenth century that it developed most dynamically. Bostel's thesis is confirmed by the list (contained in Annex), including the information about Jewish goldsmiths, of whom 18 out of 28 were active in the eighteenth century. Władysław Łoziński voiced a similar opinion. He believed that the Jewish community gained a significant voice in the local arena in the second half of the seventeenth century: "There comes a time when Lviv painfully realises that it consists not of three, but of four nationalities – that apart from Poles, Armenians, and Ruthenians, there is the fourth nation, numerous, agile and victorious. Jews enter the stage... by no means this is only now, suddenly, unexpectedly, that they spilled out of the suburbs into the city, from the dark alleys of the Ghetto to the patrician square. They had been there already, and everyone perceived them well, but now they started shouting out in protest, when they measured the increase in Jewish trade with their own impoverishment."⁴⁹ According to the scholar, the Jewish community gained importance only in the seventeenth century, because after years of maintaining royal privileges for Jews living within the city limits, suburban Jews applied for their trade rights, and they already "took over almost three larger parts of Lviv, while Christians remained but in the fourth."⁵⁰ Łoziński reproduced and related archival news, but he did so in a way that showed his own anti-Jewish attitude, which was manifested in his criticism of the appropriation of trade by the followers of Judaism, as a phenomenon directly resulting in the impoverishment of Christians.⁵¹ In her study devoted to Jewish metalwork, Agnieszka Chrzanowska proposed to extend the period when craftsmen of the Jewish faith dominated through to the nineteenth century, emphasizing that they specialized in the technique of filigree.⁵² On the other hand, Maksymilian Goldstein, while writing about Jewish culture and art, pointed out that the importance of Jewish craftsmen increased especially in the second half of the nineteenth century, and that Baruch Dornhelm, the founder of a goldsmithing family, had no equal when it came to making reliefs in metal at that time.⁵³

As mentioned above, in the *Laudum* of the Lviv guild there were provisions directed against Jews, including the command to mark products with house marks, in order to limit the activities of craftsmen from outside the guild, and therefore also Jewish craftsmen.⁵⁴ Under this document, the guild was also required to

48 F. Bostel, *O żydach złotnikach XVIII w.*, "Sprawozdania Komisji do Badania Historii Sztuki w Polsce", 5, 1896, pp. LXXVII–LXXVIII. In the same volume, the author published the article: *Przyczynki do dziejów złotnictwa lwowskiego w XVI i XVII w.*, "Sprawozdania Komisji do badania dziejów Historii Sztuki w Polsce", 5, 1896, pp. 15–22.

49 W. Łoziński, *Patrycyat i mieszczaństwo lwowskie w XVI i XVII wieku*, Lwów 1890, p. 137.

50 *Ibidem*, p. 138.

51 *Ibidem*, pp. 138–139.

52 A. Chrzanowska, *Metaloplastyka żydowska w Polsce*, p. 23.

53 M. Goldstein, K. Dresdner, *Kultura i sztuka ludu żydowskiego na ziemiach polskich*, Lwów 1935, p. 120. The authors of the abovementioned publication devote several pages to the description of the person of Baruch Dornhelm.

54 A. Chrzanowska *Metaloplastyka żydowska w Polsce*, p. 23.

prepare an annual list of non-guild craftsmen *a parte paternitatis*.⁵⁵ The purpose of the statutory provisions was to limit the current practice of outsourcing some work to Jewish non-guild craftsmen due to the excess of work and the possibility of increasing earnings due to lower costs than those incurred for the benefit of Christian associates. It was also common for the guild members to hand over their products to Jewish goldsmiths who ran their own stalls, to be sold. A similar document of the guild of Kraków goldsmiths also contains the following entry: “And because this our craft suffers excessive oppression from the Jews, that they distribute gold and silver works at fairs, and pretend everything to be the works of the Kraków guild, saying that our brethren made these, seeing in this a great destruction for some people, we hereby decide that no brother should dare to put up the Jews’ work for sale, nor put his own work to the Jews for sale, and should any brother transgress in this, *quoties toties* he is to be punished with two stones of wax.”⁵⁶ On the one hand, the above-mentioned regulations testify to the rivalry between Catholic goldsmiths and Jewish non-guild craftsmen, and on the other hand, they confirm that the products of Jewish craftsmen were very popular at fairs, and cooperation between Jews and Catholics existed, since there was a need to prohibit it under the pain of the penalties provided for in the document here quoted. Ferdinand Bostel also pointed out that despite the regulations that had been introduced, and actions taken against non-guild craftsmen, goldsmiths did not limit their activities to making products intended for their fellow believers, but furthermore enjoyed a reputation among noble clients, which is confirmed by the archival materials examined by Bostel, containing complaints about embezzlement or fraud. One example of this is the case of Jankel, accused of failing to deliver the ordered sabre.⁵⁷ It is worth noting the fact that Jewish goldsmiths also worked for the Roman Catholic Church, an example of which is the delivery of six silver candlesticks for the Dominican Church in Podkamień by Aaron of Brody in 1721⁵⁸ or a silver frame for the painting of *Virgin Mary with Child* in the main altar of the church in Złoty Potok by Mojżesz of Czortków and Zuzio of Pobużany.⁵⁹ Majer Bałaban pointed out that the cooperation between guild members and Jewish craftsmen also included the purchase of valuables necessary for the production of goldsmith works.⁶⁰

Under the influence of the backlash against the activities of Jewish *a parte paternitatis* craftsmen, this community began to organize its own guilds, subject to the kehila. Within the field of goldsmithing, in 1678 a brotherhood of “sheiders” was established – gold and silver smelters and jewel traders.⁶¹ Bałaban also noted

55 M. Bałaban, *Żydzi lwowscy na przełomie XVI i XVII w.*, Lwów 1906, p. 482.

56 L. Lepszy, *Przemysł złotniczy w Polsce*, p. 227.

57 F. Bostel, *O żydach złotnikach XVIII w.*, p. LXXVII.

58 P. Krasny, *Kościół p.w. Wniebowzięcia Najśw. Panny Marii i Podwyższenia Krzyża Św. oraz klasztor OO. Dominikanów wraz z założeniem pielgrzymkowym w Podkamieniu*, in: *Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej* (further: MDSS), part 1: *Kościół i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa ruskiego*, vol. 13, J.K. Ostrowski (ed.), Kraków 2005, p. 133.

59 T. Zaucha, *Kościół parafialny p.w. Narodzenia Najśw. Panny Marii i Św. Szczepana Pierwszego Męczennika w Potoku Złotym*, w: MDSS, part 1, vol. 18, J.K. Ostrowski (ed.), Kraków 2005, s. 202–203.

60 M. Bałaban, *Żydzi lwowscy na przełomie XVI i XVII w.*, p. 483.

61 W. Łoziński, *Złotnictwo lwowskie*, p. 51.

that in documents from the second half of the eighteenth century, information appeared about an organized Jewish goldsmiths' guild, whose guildmaster was Manes Nusynowicz in 1765 (it is worth mentioning that Kraków craftsmen established such an organization at the turn of the sixteenth and seventeenth centuries). He also emphasized that this period brought about the development of watchmaking among Jewish goldsmiths. One example of this was the fact that Lewek Ajzyk accepted an order to repair a watch, contrary to the ban.⁶²

An important issue related to the functioning of the Jewish community in Lviv is the question of the influence that its representatives managed to achieve in terms of trade. The followers of Judaism, in accordance with the trade pacts concluded with the Lviv bourgeoisie, monopolized trade with Turkey from 1581, especially in the field of selling spices, items obtained as unclaimed pledges, and goods intended for women.⁶³ It would be reasonable to suppose that trade in precious stones supplied from the Middle Eastern markets might have been largely dominated by Jewish merchants. This supposition finds confirmation in reports by Sebastian Miczyński contained in his work entitled *Zwierciadło Korony polskiej, urazy ciężkie y utrapienia wielkie, które ponosi od Żydów* [The Mirror of the Polish Crown, heavy injuries and severe tribulations suffered from the Jews] (1618), in which he criticized the dominance of "Orthodox Jews" in the trade in silver, gold, and precious stones, among others.⁶⁴

Fragmentary data on the number of Jewish non-guild artisans can be found in the aforementioned three lists cited by Ferdinand Bostel, which were commissioned by the goldsmiths' guild as a register of goldsmiths operating outside the official city structures. One of these documents dates from 1598, and the further two, from 1600.⁶⁵ In the record of March 26, 1598, 12 people were mentioned, including Christian and Armenian non-guild craftsmen. Also in both documents from the year 1600, 12 people were included. Detailed figures relating to the size of the Jewish goldsmithing community can only be found in the inventories drawn up in 1765 in connection with the regulations contained in the Act of the Confederation of Warsaw (1764), which reveal that there were 94 craftsmen dealing with goldsmithing in Lviv at that time. In total, in the region of the "Lviv lands" and in the Żydaczów district, the numbers reached 185 goldsmiths, which shows that also outside the larger cities (Żółkiew, Brody) there were workshops specializing in the production of goldsmith products. As already mentioned, on the basis of the publications that have been issued to date, for the purposes of this article, a list of 28 Jewish goldsmiths operating from the sixteenth to the eighteenth century was developed. The figures quoted above show that Lviv and the entire region of the former Ruthenian Voivodeship constituted an attractive area for the development of goldsmithing activity, despite the guild regulations and municipal laws in force.

Conducting comprehensive research on goldsmithing works created in the milieu of the Jewish community is made difficult not only by their functioning outside the guild organization, but also due to a number of other factors – these products were damaged and robbed during troubles and wars, and in the case of the equipment

62 M. Bałaban, *Zabytki historyczne Żydów w Polsce*, Warszawa 1929, p. 10.

63 I. Schiper, *Dzieje handlu żydowskiego na ziemiach polskich*, Warszawa 1937, p. 68.

64 Quoted in *ibidem*, p. 73.

65 F. Bostel, *Przyczynki do dziejów złotnictwa lwowskiego*, pp. 16–17.

used for cult purposes a custom existed of burying paraments that had been deemed unusable. All these factors combined render it impossible to examine the provenance of many of the surviving objects. The problem of unrecognized products of Jewish goldsmithing was already mentioned by Ferdinand Bostel in 1892: “Certainly, for the most part it cannot be ascertained, because how many sabres are rich in silver and gold, and how many cups, mugs, rings, chains etc. originated in Jewish workshops and may have been kept in family vaults, but it is probably impossible to prove it [...] perhaps some old ritual items have survived in Jewish synagogues, and these might have come from Jewish goldsmiths.”⁶⁶ Referring to the issue highlighted by the researcher, we need to stress that in accordance with the kosher principles – which also apply to synagogue equipment – the above-mentioned objects should be made by a member of the community. This allows with a high degree of probability to link the paraments used in particular synagogues with the local workshops – as the latter would have been the most accessible and offered the cheapest products, which was of considerable importance from the kehila’s perspective.

Thanks to Majer Bałaban and his study of the history of the Jewish community of Lviv (*Dzielnica żydowska. Jej dzieje i zabytki* [Jewish Quarter. Its history and monuments] from 1909), it is possible to see several early modern objects crafted by local goldsmiths and found at the beginning of the twentieth century in the Great Municipal Synagogue.⁶⁷ The figures included in this publication present a silver Torah crown founded by the gravediggers’ guild in 1691, a second crown and a pair or rimmonim Torah finials dated to the eighteenth century, as well as two tassim breastplates – from 1654 and 1778. In his work titled *Zabytki historyczne Żydów w Polsce* [Historical Monuments of Jews in Poland], the aforementioned researcher also referenced a candlestick for the Golden Rose synagogue bequeathed in 1690 by Simche Menachem⁶⁸ and a baroque shield crowned with a canopy supported on pillars, above which there an openwork royal crown was placed, flanked with two griffins, dated 1778.⁶⁹ Bałaban further wrote about the baroque crowns located in the city synagogue “with a wide base belt, on which there are medallions made of precious stones with biblical scenes”.⁷⁰ In all likelihood, one of those must have been the above-mentioned silver enamel crown with engraved biblical scenes, presented as a votive offering by the gravediggers’ guild.⁷¹ The scholar also recalled the menorah located at that time in the Przedmiejska synagogue, on the foot of which there was an inscription: MICH THAT CHRISTOPH FRANKE IN BRESLAU A. D. 1775.⁷²

Izabella Rejduch-Samkowa and Jan Samek, in their study *Dawna sztuka żydowska w Polsce* [Old Jewish Art in Poland], pointed out that Lviv could boast what was probably the first tassim breastplate decorated with figural motifs in the territory of the Polish-Lithuanian Commonwealth.⁷³ The work, already discussed by

66 Idem, *O żydach złotnikach XVIII w.*, p. LXXVIII.

67 The Great Municipal Synagogue in Lviv, built between 1799–1800, was located in the centre of the town at number 54 in Boimów street, and was burned down by the Germans on 14 August 1941.

68 M. Bałaban, *Dzielnica żydowska jej dzieje i zabytki*, Lwów 1909, p. 67.

69 Idem, *Zabytki historyczne Żydów w Polsce*, p. 87

70 Ibidem, p. 88.

71 Ibidem, p. 75.

72 Ibidem, p. 93.

73 I. Rejduch-Samkowa, J. Samek, *Dawna sztuka żydowska w Polsce*, Warszawa 2002, p. 135. The object was also noted by Majer Bałaban (*Zabytki historyczne Żydów w Polsce*, p. 87).

Majer Bałaban, was made in 1654 and was part of the equipment for the Great Synagogue. Other products indicated by the authors as most likely made in Lviv should also be noted – a Hanukkah synagogue candlestick donated in 1773 to the brotherhood of choral singing,⁷⁴ besamim boxes (from mid-eighteenth century and around 1700),⁷⁵ as well as an ablution vessel (eighteenth century, crafted by Simon Schwarz).⁷⁶

The items indicated by Bałaban and by the Sameks were of course only a fragment from the collection of the Great Synagogue, as evidenced by the *Tymczasowy Katalog Wystawy Żydowskiego Przemysłu Artystycznego* [Temporary Catalogue of the Jewish Artistic Craft Exhibition] held at the Craft Museum in 1933.⁷⁷ The publication lists 570 objects, 325 of which belonged to synagogues in Lviv, Tarnopol, and Brody. These objects mainly represented the eighteenth and nineteenth century craftsmanship. Among them, the exhibition presented 17 crowns for Torah (coming from Austria, Russia and Lviv), 12 pairs of rimmonim handles, 33 tassim breastplates (mainly Polish and German production) and 19 yad pointers. In addition, parochetes, kaporets, Torah mantels, kiddush cups, besamim boxes, reflectors and candlesticks, brass bowls and other Judaica related to holidays, such as shofar, belt buckles, etrog cans, and hannukiah, were also on display. The numerous objects mentioned, as noted by the authors of the catalogue, inspired delight with their richness of ornaments, a variety of styles and patterns.⁷⁸ The disadvantage of the catalogue, however, is that it does not indicate the place of origin of the exhibited objects.

In conclusion, it should be stressed that for the representatives of the Jewish community in Lviv, goldsmithing was an important branch of manufacturing and trade. Due to the limitations in the creation of figurative art, binding the followers of Judaism, the production of works of goldsmithing art was probably an important field of artistic expression. The goldsmithing developing in Lviv and its vicinity also stimulated the growth of trade, mainly in precious stones and finished goldsmith products, with centres in Ruthenia and the Middle East. Jews not only produced works intended for cult purposes, examples of which were noted by Majer Bałaban, Izabella Rejduch-Samkowa, and Jan Samek, but also, contrary to official regulations, they crafted items commissioned by the nobility and even by the Roman Catholic Church. The Jewish goldsmithing milieu developed especially in the eighteenth century, but its traditions may well go back as early as the thirteenth century. The present article is a contribution to further research including the detailed discussion of archival materials and the analysis of goldsmithing products – those that have survived to this day as well as objects known only from iconographic records.

74 I. Rejduch-Samkowa, J. Samek, *Dawna sztuka żydowska w Polsce*, p. 133.

75 Ibidem, pp. 136–137.

76 Ibidem, p. 137.

77 *Tymczasowy Katalog Wystawy Żydowskiego Przemysłu Artystycznego*.

78 Ibidem, p. 5.

Annex

The list of Jewish goldsmiths active in Lviv in the fifteenth to eighteenth centuries

No.	Goldsmith	Information	Dates	Source ⁷⁹
1	Izrael Judaeus	Active in Lviv	1552–1553	F. Bostel, p. 18 (Central State Historical Archive of Ukraine in Lviv [further: CPAH-Lw.], f. 9, Castrum Leopoldis, vol. 27, p. 613 and vol. 28, p. 161)
2	Wolff	Active in Lviv	1571	F. Bostel, p. 18 (CPAH-Lw., f. 9, Castrum Leopoldis, vol. 334, p. 611)
3	Śloma = Salomon	Owned a house in Krakowskie Przedmieście, and bore the title of <i>famatus</i> typically granted to Christian burghers	1583–1601	F. Bostel, p. 19 (CPAH-Lw., f. 9, Castrum Leopoldis, vol. 46, p. 470 and vol. 210, p. 67)
4	Mojżesz Niemiec or Złotnik	Together with his son and two sons in law, he purchased a house	1598	M. Bałaban, p. 480 (CPAH-Lw., f. 52, Acta Officium Consulare, vol. 17, pp. 1796–1798)
5	Notha (Nuty, Natan) son of Śloma (No. 3)	Accused of stealing two clocks and of forgery of silver	1598–1601	F. Bostel, p. 20 (CPAH-Lw., f. 9, Castrum Leopoldis, vol. 355, pp. 1068, 1136)
6	Tewel	Wounded during the troubles	1601	M. Bałaban, p. 480 (CPAH-Lw., f. 9, Castrum Leopoldis, vol. 355, pp. 817–820)
7	Nota Moszkowicz	Takes revenge on students for his grievances	1612	M. Bałaban, p. 481 (CPAH-Lw., f. 9, Castrum Leopoldis, vol. 367, pp. 546–548)
8	Marek Purys (Purye)	Senior among the city's Jews; he vouched for Jakób Nowak, aniseed trader	1636–1644	M. Bałaban, p. 481 (CPAH-Lw., f. 9, Castrum Leopoldis, vol. 395, p. 1644)

79 For each goldsmith, the table refers the publication where he is mentioned, as well as the source of that information given by the author of the quoted publication. Depending on the author's name, the publications referred herein include: F. Bostel, *Przyczynki do dziejów złotnictwa lwowskiego*, pp. 17–22; M. Bałaban, *Żydzi lwowscy na przełomie XVI i XVII w.*, pp. 479–485; P. Krasny, *Kościół p.w. Wniebowzięcia Najśw. Panny Marii i Podwyższenia Krzyża Św. oraz klasztor OO. Dominikanów wraz z założeniem pielgrzymkowym w Podkamieniu*, pp. 123–192; J. Petrus, *Kościół parafialny p.w. Św. Wawrzyńca Męczennika*, in: MDSS, part 1, vol. 2: *Kościół i klasztor Żółkwi*, J. K. Ostrowski (ed.), Kraków 1995, pp. 15–86; A. Betlej, *Kościół parafialny p.w. Świętej Trójcy w Mariampolu*, in: MDSS, part 1, vol. 10, J.K. Ostrowski (ed.), Kraków 2002, pp. 221–238; T. Zaucha, *Kościół parafialny p.w. Narodzeniu Najśw. Panny Marii i Św. Szczepana Pierwszego Męczennika w Potoku Złotym*, pp. 185–224.

No.	Goldsmith	Information	Dates	Source
9	Moszko Jeleniowicz	Suburban goldsmith; eight rings made of faulty silver and forged city hall-mark were confiscated from him	1637	M. Bałaban, p. 481 (CPAH-Lw., f. 52, Acta Officium Consulare, vol. 45, p. 1160)
10	Mendel	Citizen of Lviv	1661	F. Bostel, p. 22 (CPAH-Lw., f. 9, Castrum Leopoldis, vol. 357, p. 767)
11	Michał Abramowicz	Active in Lviv	1708	F. Bostel, p. LXXVII (CPAH-Lw., f. 9, Castrum Leopoldis, vol. 490, p. 1638)
12	Kopel Dawidowicz	Active in Lviv	1711	F. Bostel, p. LXXVII (CPAH-Lw., f. 9, Castrum Leopoldis, vol. 495, p. 1382)
13	Kaczales	Active in Lviv	1717	F. Bostel, p. LXXVII (CPAH-Lw., f. 9, Castrum Leopoldis, vol. 506, p. 2767)
14	Jankiel	Accused of stealing silver and two rings, and of failing to deliver the commissioned sabre	1717	F. Bostel, p. LXXVII (CPAH-Lw., f. 9, Castrum Leopoldis, vol. 506, p. 2661)
15	Aaron of Brody	In Podkamień, he crafted six silver candlesticks for the Dominican church	1721	P. Krasny, p. 133 (S. Barącz, <i>Dzieje klasztoru WW. OO. Dominikanów w Podkamieniu</i> , Tarnopol 1870, pp. 149–150)
16	Gdal	“Inventor of the art of forgery” – he crafted the silver fitting for a sabre	1741	F. Bostel, p. LXXVII (CPAH-Lw., f. 9, Castrum Leopoldis, vol. 547, p. 2366)
17	Mosko Abramowicz	Master goldsmith	1741	F. Bostel, p. LXXVII (CPAH-Lw., f. 9, Castrum Leopoldis, vol. 547, p. 2366)
18	Szmul Lewkowicz	Master goldsmith	1741	F. Bostel, p. LXXVII (CPAH-Lw., f. 9, Castrum Leopoldis, vol. 547, p. 2366)
19	Pinkas	Active in Lviv	1742	F. Bostel, p. LXXVII (CPAH-Lw., f. 9, Castrum Leopoldis, vol. 701, p. 319)

No.	Goldsmith	Information	Dates	Source
20	Leyzer	He collaborated in the creation of <i>castrum doloris</i> for Prince Jakub Ludwik Sobieski	1743	J. Petrus, pp. 27–28 (M. Osiński, <i>Zamek w Żółkwi</i> , Lwów 1933, p. 131)
21	Pinkas Zyskłowicz	Probably the court goldsmith of Światopełk Czetwertyński	1749	F. Bostel, p. LXXVII (CPAH-Lw., f. 9, <i>Castrum Leopoldis</i> , vol. 701, p. 3404)
22	Chuna	Active in Lviv	1752	F. Bostel, p. LXXVII (CPAH-Lw., f. 9, <i>Castrum Leopoldis</i> , vol. 563, p. 761)
23	Abraham	Sued for fraud	1753	F. Bostel, p. LXXVII (CPAH-Lw., f. 9, <i>Castrum Leopoldis</i> , vol. 565, p. 1340)
24	Moszko	Active in Lviv	1753	F. Bostel, p. LXXVII (CPAH-Lw., f. 9, <i>Castrum Leopoldis</i> , vol. 566, p. 1965)
25	Jankiel	He produced commissions for the Bridgettines order	1756	F. Bostel, p. LXXVII (CPAH-Lw., f. 9, <i>Castrum Leopoldis</i> vol. 575, p. 961)
26	Kiwa of Lviv	Probably, together with Jakub Antonowicz and Tomasz Żwan, he crafted the silver revetment for the painting of <i>Virgin Mary</i> , for the church in Mariampol	1771–1772	A. Betlej, p. 224 (The Bishop Eugeniusz Baziak Archive of Lviv Archdiocese in Kraków [Archiwum Archidiecezji Lwowskiej im. Bpa Eugeniusza Baziaka w Krakowie], file no. AP-193, <i>Descriptio supellectilis ecclesiae mariampoliensis facta anno Domini 1772 dieb[us] augusti</i> , pp. 57–58).
27	Mojżesz of Czortków	Together with Zuzio of Pobużany, he crafted the silver frame for the painting of <i>Virgin Mary with Child</i> from the main altar of the church in Złoty Potok	1774	T. Zaucha, pp. 202–203 (inscription placed on the painting's revetment)
28	Zuzio of Pobużany	Together with Mojżesz of Czortków, he crafted the silver frame for the painting of <i>Virgin Mary with Child</i> from the main altar of the church in Złoty Potok	1774	T. Zaucha, pp. 202–203 (inscription placed on the painting's revetment)